

Svenska skor ger spår i miljön

En granskning av miljöeffekter från
garverier i Syd

SwedWatch

SwedWatch är en religiöst och partipolitiskt obunden frivilligorganisation, vars uppgift är att granska svenska företags handel med och verksamhet i utvecklingsländer. Målet är att detta ska bidra till att minska sociala och miljömässiga missförhållanden. SwedWatch har fem medlemsorganisationer; Lutherhjälpen/Svenska kyrkan, Naturskyddsföreningen, Fair Trade Center, UBV/Latinamerika och Miljöförbundet Jordens Vänner. www.swedwatch.org.

Naturskyddsföreningen

Naturskyddsföreningen är Sveriges största miljöorganisation. Naturskyddsföreningen bildades 1909 och har 170 000 medlemmar och 270 lokalföreningar. Föreningens internationella arbete har som mål att bidra till en ekologisk, social och ekonomisk hållbar utveckling baserad på respekt för mänskliga rättigheter och demokratiska styresformer.

Titel: Textilier med ett smutsigt förflutet
Författare: Maria Engvall, SwedWatch
Foto framsida: Maria Engvall
December 2009
Webbplats: www.swedwatch.org

Innehållsförteckning

Sammanfattning	3
Bakgrund	5
Metod	7
Inledning	9
<i>En produktion med stora miljöproblem</i>	9
<i>Utsläpp till vatten</i>	10
<i>Utsläpp till luft och fast avfall</i>	12
<i>Hälsorisker för arbetarna</i>	12
<i>Världsmarknaden</i>	13
Den svenska skoimporten	14
<i>Företagens ansvar</i>	14
<i>Skoföretagens arbete med miljöförhållanden i produktionen</i>	15
Fältstudier	25
<i>Indien</i>	26
<i>Pakistan</i>	30
Diskussion	34
Rekommendationer till företagen	37
Referenser	38

Sammanfattning

Garvning av hudar räknas till en av de mest förorenande industrierna. Den karaktäriseras av en hög användning av kemikalier och vatten och genererar utsläpp till luft, vatten och mark. Det är också en industri med stora hälsorisker för arbetarna med bland annat ökad frekvens av astma, hudbesvär och olika former av cancer.

Den svenska konsumtionen av skor har ökat det senaste decenniet och svenska företag importerar nu drygt 9 000 ton läderskor per år. En stor andel av skorna och lädret till dessa skor är producerade i utvecklings- eller transitionsländer såsom Kina, Vietnam, Indien och Pakistan.

Naturskyddsföreningen och SwedWatch har granskat de största skoföretagen i Sverige och vilka miljöeffekter garvningen av läder till deras skor får i produktionsländerna. De undersökta företagen är ANWR, Ecco, Eurosko, Nilson Group, Scorett samt Vagabond. Av dessa företag valde två att inte delta i föreliggande intervjuer: ANWR och Vagabond.

Miljöbelastningen från läderindustrin i garveritöta områden undersöktes i två fältstudier. I Pakistan besöktes en underleverantör (ett garveri) till Nilson Group, det enda företag i studien som gav uppgifter om och tillstånd att besöka garverier. Den andra fältstudien gjordes i Indien, i ett område där läder till flera svenska skoföretags produkter garvas.

De huvudsakliga slutsatserna och resultaten från studien är följande:

- Få av de undersökta företagen vet var lädret i deras produkter garvas. Produktionskedjorna i skoindustrin är långa och snåriga, och företagen har oftast enbart kontakt med slutleverantören, det vill säga den fabrik där skorna sätts ihop, eller med agenter, med undantag för Ecco som har egna fabriker.
- De miljörelaterade krav som företagen har satt upp kommuniceras till slutleverantören, som i sin tur ska föra dessa krav vidare i ledet till underleverantörer och råvaruleverantörer. Inget av företagen, förutom Ecco som driver egna fabriker och garverier, kontrollerar hur kraven följs hos underleverantörerna.
- Hos alla företag består de miljörelaterade kraven av en uppmaning till leverantören att följa lagstiftningen i landet där produktionen sker. Utöver detta har alla företag en lista med kemikalierestriktioner som gäller innehållet i skorna. Endast Vagabond och Ecco har dessutom en lista med förbjudna ämnen som inte får användas i produktionen. Ecco har även krav på energieffektivitet, återvinning och att leverantörerna ska arbeta för att minska utsläpp och resursanvändning.
- Fältstudien av garveriet som används av Nilson Group i Pakistan visade effekterna av att skoföretagen inte har kontakt med garverierna. Fabriken saknade

vattenrening och skyddsutrustning för arbetarna och det råder tveksamheter kring fabriken tillstånd att garva läder. Fabriksledningen sade sig inte känna till att den svenska köparen ställde några miljökrav eller hade någon uppförandekod, och villkoren i produktionen hade aldrig kontrollerats av Nilson Group. Vattenprover nedströms garveriet, och markprover direkt utanför, visade på föroreningar som orsakats av bristen på vattenrening.

- Fältstudien i Indien gällde ett större område med många garverier. En del av dessa uppgav att de hade svenska kunder även om inga företag namngavs. Vattenprover från floden som rinner genom området visade på stora föroreningar, bland annat höjda salthalter i både vattendrag och mark. Det har fått som följd att skördarna i det omgivande jordbruket har minskat radikalt, något som SwedWatch verifierade både i intervjuer med bönder och genom jordbruksstatistik från lokala myndigheter.

För närvarande finns få miljöanpassade alternativ på den svenska skomarknaden. De flesta intervjuade företagsrepresentanterna uppger att de inte märkt av något intresse eller någon efterfrågan från konsumenterna, med undantag av Scorett som ofta får frågor från sina kunder om miljö och etik i produktionen. Skomarknaden har inte genomgått en liknande granskning som textil- och klädbranschen har gjort de senaste åren. Möjligen kan en större uppmärksamhet om de negativa miljöeffekterna från läderproduktionen skapa intresse för ämnet hos konsumenterna, vilket i sin tur skulle kunna driva på företagen att börja arbeta mer aktivt med denna fråga.

Bakgrund

Under de senaste åren har många modeföretag granskats och kritiserats för hur deras kläder producerats med avseende på både sociala och miljömässiga faktorer. Det har fått till följd att flera klädföretag har börjat se över villkoren i produktionen, vilka krav de ställer och vilken kunskap om och kontroll av sina leverantörer de har. Det har också bidragit till att fler konsumenter har blivit medvetna om miljöproblem och sociala problem i produktionen, något som ytterligare har bidragit till att företagen arbetar mer aktivt med dessa frågor.

Garverinäringen uppskattas vara en av de mest miljöförstörande industrierna, med stora utsläpp av organiskt material och kemikalier.¹ Skobranschen präglas av i princip samma problem som textilproduktionen. Produktionen består av liknande processer, med höga insatser av kemikalier, vatten och energi samt stora utsläpp av förorenat vatten. Liksom den svenska textilbranschen har även svenska skoföretag förlagt stora delar av produktionen utomlands, i bland annat Kina, Indien, Pakistan och Vietnam, och det är där de negativa miljöeffekterna är tydligast. I dessa länder har produktionen och exporten vuxit dramatiskt under de senaste åren, samtidigt som miljölagstiftningarna och kontrollen av att miljölagarna efterlevs brister.

Skoförsäljningen i Sverige har också ökat stadigt det senaste decenniet. Sedan 1997 har försäljningen ökat med fem procent varje år, och trots en svag nedgång under det senaste året pekar kurvorna nu åter fortsatt uppåt.^{2, 3} Ändrade konsumtionsmönster, där modets växlingar snarare än slitage styr inköpsvanorna, är en bidragande orsak till att försäljningsrekorden slås gång på gång.

Trots att skoproduktionen är behäftad med liknande problem som textilproduktionen så har skobranschen inte utsatts för en lika omfattande granskning som textilbranschen. De undersökningar som ändå gjorts har fokuserat på kemikalieinnehållet i skorna eller på dåliga arbetsförhållanden i skofabrikerna; miljöeffekterna från produktionen har ännu inte lyfts fram. Kemikalieinspektionen publicerade 2001 rapporten *Kemikalier i skor*, där skor som såldes i Sverige analyserades med avseende på kemikalieinnehåll.⁴ Även Naturskyddsföreningen har gjort liknande analyser och kunde hösten 2009 påvisa höga halter av både tungmetaller och ftalater.⁵ Hösten 2008 publicerade Rena Kläder en rapport om hur skoföretag ser på socialt och miljömässigt ansvar i produktionen, *Hur skor vi*

1 Khan et al. *Environmental impacts and mitigation costs associated with cloth and leather exports from Pakistan*. Environment and Development Economics (2001), 6:3:383-403 Cambridge University Press. 2001.

2 Statistiska centralbyrån, www.scb.se

3 Svensk Handel Stil, www.svenskhandel.se

4 Statistiska centralbyrån, www.scb.se

5 Naturskyddsföreningen. *Bad shoes stink. samt Kemikalier in på bara livet. Plastskor från hela världen*. www.naturskyddsforeningen.se. 2009.

oss?⁶ I den framgick att flera av företagen saknade både kunskap om och kontroll av hur produktionen av deras skor såg ut.

En av de svårigheter som ofta nämns när det gäller textil- och klädbranschen är företagens bristande kännedom om vilka underleverantörer som används och hur villkoren hos dessa ser ut. Även i skoproduktionen används underleverantörer i många led, däribland råvaruproducenter (exempelvis garverier). I den här rapporten granskas de största aktörerna på den svenska skomarknaden; ANWR, Ecco, Eurosko, Nilson Group, Scorett samt Vagabond. I fokus står garvningen, produktionen av läder till dessa företags skor, och kemikaliehanteringen i hela processen samt vilka negativa miljö- och hälsoeffekter denna har där lädret produceras. Slutligen analyserades även skoföretagens krav och kontroller gällande läderproduktionen.

6 Rena Kläder. *Hur skor vi oss?* www.renklader.se. 2008

Metod

Rapportens inledande del, som rör garveriprocessen och dess miljöpåverkan, bygger på vetenskapliga artiklar och rapporter från olika organisationer.

Den del av rapporten som fokuserar på den svenska marknaden handlar om hur de sex största skoaktörerna agerar när det gäller miljöpåverkan av deras skoproduktion. Den bygger främst på intervjuer med företagen, men även på litteraturstudier och uppgifter från företagens hemsidor. Alla skoföretag har blivit ombudda att delta i en intervju. Som framgår av resultaten har inte alla velat delta. I de fall som företagen inte besvarat SwedWatchs frågor så presenteras de utifrån den offentliga information om företaget som finns tillgänglig. Listorna över kemikalierestriktioner som företagen använder i kontakten med leverantörerna klassas av flera företag som affärshemligheter och kan därför inte bifogas eller återges i sin helhet i denna rapport.

Samtliga företag har tillfrågats om kontaktuppgifter till leverantörer samt tillstånd till ett besök på ett garveri som anlitas av företaget. Endast ett av företagen, Nilson Group, tillmötesgick denna förfrågan. Företaget lämnade kontaktuppgifter till tre skoproducenter, varav en i sin tur lämnade kontaktuppgifter till ett garveri i Pakistan. Företagets transparens välkomnas av SwedWatch och Naturskyddsföreningen. För att undvika risken för att arbetare förlorar sina anställningar, anonymiseras garveriet i rapporten, därför nämns vare sig namnet eller orten där garveriet ligger.

Eftersom SwedWatch fick tillgång till uppgifter om endast ett garveri går det inte att dra några säkra slutsatser om hur villkoren är på de garverier som anlitas av Nilson Groups eller andra svenska skoföretag. För att fördjupa bilden av hur garverierna påverkar närmiljön så har ytterligare en fältstudie gjorts, i södra Indien, i ett område som flera av de svenska företagen uppger att deras läder kommer från.

Undersökningen av Nilson Groups leverantör i Pakistan har genomförts av den kinesiska organisationen New Standards. Själva arbetet i Pakistan utfördes av en av New Standards medarbetare i Pakistan som har flera års erfarenhet av arbete med villkoren i och effekterna av skoindustrin i Pakistan.⁷ Studien innefattar dels intervjuer med fyra arbetare från fabriken och sex boende runt garveriet, samt provtagningar i mark runt fabriken och i vattnet nedströms fabriken. För analyserna av vatten- och markkvalitén togs fyra prover vardera, vilka sedan analyserades på ett ISO-certifierat laboratorium, Pakistan Council of Scientific & Industrial Research.⁸ Under besöket på fabriken intervjuade New Standards fabriksledningen, gick genom dokumentation och inspekterade fabrikslokalerna.

7 New Standards, www.new-standards.net

8 Pakistan Council of Scientific & Industrial Research, www.brain.net.pk/~pcsir/ihr.htm

Studien i Indien har utförts av Dr. Madha Suresh, forskare i geografi vid Chennais universitet. Han har under många år undersökt miljöeffekterna av garverier, bland annat genom att göra analyser på vatten och mark runt garverier runt Chennai. I denna studie har han tagit vattenprover i floden Palar samt intervjuat sex hushåll i området. För analysen av vattenkvalitén togs fyra vattenprover utanför ett kluster av garverier. Vattenproverna analyserades på Chennai universitet.

Stefan Posner, forskare vid Swerea och med många års erfarenhet av kemikalieanvändning inom textilproduktion, har läst rapporten för att ge värdefulla synpunkter och kommentarer på innehållet. Han tar dock inte ställning till innehållet i övrigt eller till SwedWatchs och Naturskyddsföreningens slutsatser och rekommendationer.⁹

Det går inte att dra några specifika slutsatser om hur lädret till de svenska skorna garvas, eller vilka miljö- och hälsoeffekter det ger baserat på resultaten från fältstudierna i denna granskning, då endast ett garveri som levererar läder till ett svenskt skoföretag har besökts. Detta har heller inte varit syftet och skulle kräva ett större intervjuunderlag och fler mark- och vattenprover. Däremot bidrar fältstudierna till att skildra miljöeffekterna från garverier, och de indikerar vilka följder som fås av de undersökta skoföretagens hållning gällande miljöaspekter i produktionen.

Alla företag som omfattas av studien har fått möjlighet att kommentera rapporten.

9 Swerea är ett forskningsinstitut med forskning om material, processer produkter och produktionsteknik. www.swerea.se.

Inledning

Garvning av skinn är en process som har funnits i flera tusen år för att konservera hudar och göra dem smidiga och hållbara. En garvad hud kallas läder. De två främsta metoder som används är mineralgarvning, där kromgarvning är den mest använda, samt vegetabilisk garvning. Processen består av flera steg, de flesta av dessa steg innebär ett intensivt bruk av både vatten, energi och kemikalier (se faktaruta 1). För att tillverka ungefär 250 kilo läder i ett konventionellt garveri går det åt omkring 500 kilo kemikalier, 15 000 till 50 000 liter vatten och ett ton råhudar.¹⁰

FAKTARUTA 1

GARVNINGSPROCESSENS OLIKA STEG

Direkt efter slakten konserveras hudarna genom insaltning. När hudarna anländer till garveriet tvättas de och kalkas för att ta bort håret. Hudarna behandlas med enzymer som bryter ned fetter och luckrar upp proteinerna. För att stoppa den processen tillsätts myrsyra, vilket dessutom sänker pH och konserverar hudarna. Därefter följer den egentliga garvningsprocessen, då fibrerna tvärbinds för att hudarna inte ska ruttna och för att de ska bli mer hållbara. Det finns flera olika sorters garvämmen. Det vanligaste är för närvarande trevärdigt krom, men det förekommer också vegetabilisk garvning då bland annat mimosa, bark eller tara används. Efter garvningen våtpressas hudarna då så mycket som möjligt av vattnet pressas ut. Lédret färgas för att sedan torkas, återfuktas, infettas och sträckas i olika steg så att det ska bli mjukt och hållbart. Därefter får lédret sin slutbehandling genom att det putsas och masseras mjukt.

En produktion med stora miljöproblem

I Naturvårdsverkets riskklassificering av industrier hamnar garverier i riskklass 2, tillsammans med textilindustri, oljeraffinaderier, tillverkning av bekämpningsmedel samt färgindustrin.¹¹ Det är ett tydligt tecken på vilka miljörisker som är förknippade med verksamheten. På de platser där det tidigare har legat garverier i Sverige hittas fortfarande föroreningar i marken, många decennier efter att verksamheten har avslutats.¹² I processen kan uppemot 130 olika kemikalier användas, och utsläppen från garverierna har, jämfört med andra tillverkningsindustrier, den högsta koncentrationen av farliga ämnen per producerad enhet.¹³ Alla kemikalier som används i processen är inte lika farliga, exempelvis salt, kalk och olika enzymer. Men stora utsläpp av även dessa ämnen medför problem för den närliggande miljön genom att de förändrar livsbetingelserna i mark och vatten.

10 EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins*, BREF. 2003.

11 Länsstyrelsen i Stockholm. *Förorenade områden. Inventering av textilindustrier och garverier i Stockholms län*. Rapport 2006:15. 2006.

12 Ibid

13 Khan et al. *Environmental impacts and mitigation costs associated with cloth and leather exports from Pakistan*. Environment and Development Economics (2001), 6:3:383-403 Cambridge University Press. 2001.

Utsläpp till vatten

Det största miljöproblemet vid garvning är utsläpp till och förorening av vatten. De processer som bidrar mest till dessa utsläpp är de våta processerna, det vill säga de steg då lädret tvättas, förbehandlas inför garvningen, garvas och färgas. Avloppsvattnet från dessa processer har höga koncentrationer av bland annat syreförbrukande ämnen, lösta partiklar, salter och tungmetaller.¹⁴

De syreförbrukande ämnena mäts i COD (Chemical oxygen demand) och BOD (Biological oxygen demand), vilket är mått på föroreningar och visar hur mycket syreförbrukande ämnen som finns i vattnet.¹⁵ Med höga halter av COD och BOD ökar risken för syrebrist i vattnet, något som försämrar förhållandena för vattenlevande organismer. Bland annat bidrar användningen av ammoniak och andra kväveföreningar till de höga koncentrationerna av syreförbrukande ämnen. Även många av de kemikalier som används för att ge lädret en fin yta, för att färga lädret samt hjälpkemikalier till färgningen, bidrar till de höga halterna av syreförbrukande ämnen.¹⁶

Under färgningen, och för att konservera hudarna, används även stora mängder salt. Saltet sprids till vattendrag, mark och grundvatten och gör vattnet otjänligt att användas både för bevattning och till dricksvatten. Många växter, både i vatten och på land, tål inte ens små förändringar av salthalten. Vid förhöjda halter hindras växternas tillväxt, vilket gör att jordbruket ofta drabbas hårt genom minskade skördar.¹⁷

I den egentliga garvningen, den process då fibrerna i huden först löses upp för att sedan bindas till varandra på nytt, används så kallade garvämnena vilka alltså kan vara antingen vegetabiliska eller mineralgarvämnena. Kromgarvningen upptäcktes under slutet av 1800-talet och är numera den vanligast förekommande metoden. Fördelarna med kromgarvning är att processen går relativt snabbt samt att lädret blir mer tåligt och kräver mindre underhåll jämfört med läder från vegetabilisk garvning.

Frågan om kromgarvningens risker för miljö och människors hälsa är omdebatterad. Det står dock klart att sexvärdigt krom har bevisade negativa miljö- och hälsoeffekter, och det har hittats i skor i olika analyser, antingen som en rest från läder som färgas med sexvärdigt krom eller möjligen som en effekt av en

14 United Nations Industrial Development Organization. *Pollutants in tannery effluents*. 2000.

15 COD är ett mått på förekomsten av organiskt material i vatten. Kemisk syreförbrukning mäts genom att ett oxidationsmedel tillsätts vattenprovet, varvid organiska ämnen oxideras under kontrollerade former. BOD är ett mått på upptagshastigheten av löst syre hos mikroorganismer i vatten och är ett mått på både förekomst av organiska föroreningar och på närvaro av bakterier.

16 United Nations Industrial Development Organization. *Pollutants in tannery effluents*. 2000.

17 Ibid

kemisk process i lädret, då trevärdigt krom omvandlas till sexvärdigt krom.¹⁸ Det krom som framför allt används i garvningsprocessen är så kallat trevärdigt krom och det är inte alls lika farligt men det är officiellt klassat att kunna ge allvarliga skador på ögonen så åtminstone i arbetsmiljön är det problematiskt. En del av den forskning som har gjorts på området visar att de halter av trevärdigt krom som släpps ut från garverierna inte ger några negativa effekter. Andra studier pekar på att trevärdigt krom kan vara skadligt för vattenlevande organismer.¹⁹

Alternativet till mineralgarvning är så kallad vegetabilisk garvning. I den processen används ofta mimosa, men ibland även bark eller tara (en baljväxt).²⁰ Ofta har utsläppen från vegetabiliska garverier högre halter av syreförbrukande ämnen än de från mineralgarvning.²¹ Med lämplig vattenrening kan dock de organiska ämnena brytas ned, något som inte är möjligt med krom. Ytterligare en grupp kemikalier som bidrar till den höga miljöbelastningen från garverier är tensider. Dessa ingår i tvättmedel och löser upp småpartiklar och fett. En del tensider är svårnedbrytbara och giftiga, bland annat kan de försämra syreupptagningsförmågan hos fiskar.²² En grupp tensider som har uppmärksamats i andra rapporter och granskningar är nonylfenoletoxylater.²³ De används i textil- och läderproduktion, som ett mjukgörande ämne.²⁴ Vid nedbrytning av ämnet bildas nonylfenol, vilket är misstänkt hormonstörande och mycket giftigt för vattenlevande organismer. Nonylfenol finns upptaget i Kemikalieinspektionens PRIO-databas, vilket innebär att det pågår ett arbete för minska riskerna med nonylfenol. Det finns inget förbud för nonylfenol i varor och ämnet kan därför förekomma i importerade textilier som säljs i Sverige. Flera studier har visat att ämnet fortfarande är frekvent förekommande och det tycks vara svårt att fasa ut detta i produktionsleden, delvis på grund av att det är ett effektivt och samtidigt billigt rengöringsmedel.²⁵

Färgningen tillhör ett av de moment som har hög miljöbelastning i form av utsläpp till vatten. Det finns många hundra olika slags färgämnen, ett garveri kan använda mellan 50 och 200 olika typer för att kunna få fram de nyanser som kunderna beställer.²⁶ Till och med mycket små mängder pigment kan färga vattnet i floderna utanför fabrikerna, vilket kan bidra till en minskad fotosyn-

18 EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins*, BREF. 2003.

19 Ibid

20 Tärnsjö garveri, personlig kontakt.

21 EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins*, BREF. 2003.

22 Ibid.

23 Se exempelvis *Handdukar med ett smutsigt förflutet*. Hök, Frida. 2007. Naturskyddsföreningen.

24 Kemikalieinspektionen. www.kemi.se

25 www.naturskyddsforeningen.se

26 EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins*, BREF. 2003.

tes i vattendragen eftersom grumlighet minskar mängden solljus som når ned i vattnet.²⁷ Förutom de olika pigmenten används också många olika hjälpkemikalier, såsom pH-reglerande ämnen, ytreaktiva ämnen, antiskumkemikalier, fixermedel och stora mängder salt. Många av dessa ämnen bidrar till de höga halterna av syrekrävande ämnen.

Utsläpp till luft och fast avfall

Utöver utsläpp till vatten bildas också stora mängder fast avfall, både i form av rester från hudarna och i form av slam från reningsverken. Vid garvning av 500 kilo hudar, vilket ger ungefär 125 kilo läder, bildas ungefär 300 kilo fast avfall.²⁸ Det fasta avfallet deponeras ofta utanför garverierna eller på flodbankerna där innehållet sedan lakas ur vid regn och förs vidare ned i marken och till grundvattnet.

Utöver utsläpp till vatten och fast avfall, genererar även garverierna utsläpp till luft, ofta i form av skadliga och illaluktande substanser såsom bland annat sulfider, ammoniak och lösningsmedel. Många av de gaser som bildas under garvningsprocessen är både hälsovådliga, brandfarliga och ger negativa miljöeffekter.²⁹

Hälsorisker för arbetarna

De anställda i garverierna utsätts för stora hälsorisker. Arbetet är tungt och många moment innebär risker för olika arbetsplatsolyckor.³⁰ Arbetarna riskerar även att utsättas för svåra infektioner av olika mikroorganismer, såsom svampar och bakterier, som finns i hudarna. Dessutom exponeras de för en mängd olika bekämpningsmedel, som används för att minska risken för svamp- och bakterieangrepp på hudarna.³¹

Förutom de kemikalier som tillförs för att desinficera hudarna används en stor mängd andra kemikalier i processerna, vilka kan ge en mängd olika negativa hälsoeffekter hos arbetarna. Några av de ämnen som kan leda till påvisbara skador är klorfenoler, formaldehyd och organiska lösningsmedel.³² Förutom kemikalierna bidrar även dammet och partiklarna från hudarna till en ökad risk för exempelvis astma och olika cancerformer i luftvägar och andningsorgan. Några

27 *Pollutants in tannery effluents*. 2000. United Nations Industrial Development Organization.

28 EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins, BREF*. 2003.

29 EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins, BREF*. 2003.

30 Rastogi et al. *Occupational health risks among the workers employed in leather tanneries at Kanpur*. *Indian J Occup Environ Med* 2008;12:132-5. 2008.

31 Özdilli et al. *Biological Hazards in Tannery Workers*. *Indoor and Built Environment* 2007; 16:349. 2007.

32 Ibid

av de cancerformer som är vanligare bland garveriarbetare än bland befolkningen i stort är lungcancer och cancer i bukspottskörteln.^{33, 34} Många arbetare har också hudirritationer som en följd av att de hanterar kemikalier utan tillräcklig skyddsutrustning.³⁵

Världsmarknaden

Merparten av läderproduktionen, ungefär 78 procent, sker i utvecklings- eller transitionsländer.³⁶ I nuläget produceras nästan två miljarder kubikmeter läder varje år.³⁷ Världshandeln av läder har ökat stadigt sedan 2002, med i genomsnitt 10,6 procent varje år.³⁸

TABELL 1:

DE FEM STÖRSTA LÄDERPRODUCERANDE LÄNDERNA
(produktion i miljoner kvadratmeter/år).³⁹

LAND	2001 (MILJONER KVM/ÅR)	2006 (MILJONER KVM/ÅR)
Kina	417	613
Italien	191	199
Indien	135	162
Brasilien	75	153
Korea	127	134

65 procent av allt läder som produceras används i skoindustrin. Den är en av de mest globaliserade industrierna i världen och karaktäriseras av många olika tillverkningssteg och mycket transporter både inom länderna och över gränserna. Många tillverkare använder sig av en ett flertal underleverantörer, vilka i sin tur anlitar andra underleverantörer.

33 Mikoczy, Z. *Cancer risks in the Swedish leather tanning industry*. *Occup Environ Med* 2005;62:461-464. 2005.

34 Rastogi et al. *Occupational health risks among the workers employed in leather tanneries at Kanpur*. *Indian J Occup Environ Med* 2008;12:132-5. 2008

35 Ibid

36 www.global-production.com/footwear/trendstudy, 8 oktober 2009

37 www.kanpurbds.fibre2fashion.com, 1 juli 2009

38 www.global-production.com/footwear/trendstudy 8 oktober 2009

39 Statistik från Food and Agriculture Organization, FAO. Economic and Social development Department. www.fao.org, 10 oktober 2009

Den svenska skoimporten

I Sverige har skoförsäljningen ökat de senaste tolv åren. 2007 konsumerade svenskarna skor för elva miljarder kronor, motsvarande ungefär 1 200 kronor per person, och efter en svag nedgång under 2008 har försäljningen åter börjat stiga under 2009.^{40, 41} De flesta skor som importeras till Sverige har sitt ursprung i Kina, 2 221 ton importerades därifrån 2008. Även Vietnam och Indien exporterar mycket skor till Sverige; 1 738 respektive 702 ton per år.⁴²

Skoindustrin i Sverige växte snabbt under den första delen av 1900-talet. Från att skorna tidigare hade sytts hos lokala skomakare började industrin mekaniseras och bli mer storskalig. I mitten av 1950-talet började allt fler skoföretag importera billigare skor från dåtidens låglöneländer; Portugal och Spanien, och senare även länder som Sydkorea och Taiwan.⁴³

Många svenska skotillverkare klarade inte konkurrensen från de billigare importerade skorna och tvingades lägga ned under 1960- och 1970-talen. Idag finns ett fåtal skotillverkare kvar i Sverige, bland annat Kavat, som tillverkar barnskor, och Arbesko, som tillverkar arbetsskor.⁴⁴

Företagens ansvar

De företag som ingår i denna studie är antingen importörer eller har, som Ecco, egen produktion förlagd i andra länder. Möjligheten att påverka villkoren i produktionen ser olika ut för de undersökta företagen. Ett större företag har ofta mer inflytande och resurser för att kunna påverka sina leverantörer; blotta misstanken att företaget kan dra tillbaka sina beställningar kan skapa ett större tryck på leverantören att följa företagets krav. Men möjligheten att förändra villkoren i produktionen beror också på vilket land företaget är verksamt i, och hur det landets lagstiftning och kontrollsystem ser ut.

Även om det finns flera faktorer som påverkar ett företags möjlighet att miljöanpassa sin produktion så går det inte att komma ifrån att företagets arbete med miljöfrågor spelar en viktig roll för hur villkoren i produktionen ser ut. De fabriker vars köpare ställer högre miljökrav har ofta en mer miljöanpassad produktion.⁴⁵ Gränsdragningarna för företags ansvar är en omdebatterad fråga och åsikterna om hur långt detta ansvar sträcker sig varierar. Det finns inga interna-

40 Statistik hämtad från Statistiska Centralbyrån, www.scb.se

41 Uppgifter hämtade från Svensk Handel Stil, www.svenskhandel.se

42 Statistik hämtad från Statistiska Centralbyrån, www.scb.se

43 Rena Kläder. *Hur skor vi oss?*. www.renasklader.se. 2008.

44 Läs mer: www.bsoci.org

45 Weddig, E. *Evaluation of Swedish Textile Importers' Environmental Requirements on Textile Manufacturers in Tamil Nadu, South India*. Göteborgs universitet. 2006.

tionellt bindande regler för företag och de internationella konventioner som kan appliceras på miljöfrågor reglerar staternas skyldigheter. I praktiken innebär det dock att dessa principer ska implementeras i nationella lagar, och därmed också vara styrande för företagen.

FN:s toppmöte i Rio de Janeiro 1992 underströk målet om en hållbar utveckling. Några av de centrala rättsprinciper som kan tillämpas på de företag som ingår i denna granskning är:

- Försiktighetsprincipen. Enligt den ska åtgärder vidtas mot allvarliga miljöhot även om full vetenskaplig bevisning saknas.
- Principen om att den som förorenar ska betala för de skador de orsakar.
- Substitutionsprincipen (produktvalsprincipen) som innebär att farliga kemikalier ska ersättas med mindre farliga kemikalier när så är möjligt.

OECD-länderna har utvecklat riktlinjer för multinationella företag, frivilliga principer för en ansvarsfull affärsverksamhet gällande sociala och miljömässiga aspekter. Där finns bland annat formuleringar om att företagen ska utveckla och tillhandahålla produkter och tjänster som är utan olämplig miljöpåverkan och som inte förbrukar stora mängder naturresurser. De ska även upprätta mätbara mål och ha regelbunden övervakning. Dessutom ska de utvärdera förutsebara miljömässiga följder av företagets processer, varor och tjänster under hela deras livscykel.⁴⁶

Skoföretagens arbete med miljöförhållanden i produktionen

Det finns för närvarande ett fåtal skor i miljömärkt läder på den svenska marknaden; en liten kollektion skor för barn märkta med EU-blomman, samt ett märke med damstövlar i ekologiskt garvat läder.⁴⁷ Båda dessa är tillverkade i vegetabiliskt garvat läder från Sverige. EU-blomman har kriterier för en mer miljöanpassad tillverkning av skor.⁴⁸ Det finns även rekommendationer riktade till garverier inom EU om vilka metoder som ska användas för att minska miljöbelastningen från läderindustrin.⁴⁹

De skoföretag som granskas i denna rapport ställer i olika utsträckning krav på villkoren i produktionen. Även kontrollen av efterlevnaden av kraven varierar, liksom kunskapen om vilka underleverantörer och garverier som anlitas. Ofta

46 För en fullständig beskrivning av riktlinjerna, se www.oecd.org/dataoecd/32/16/40294488.pdf

47 Barnskorna tillverkas av Kavat. Damstövlarna tillverkas av Ek of Sweden.

48 För kriterier, se www.eco-label.com

49 EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins*, BREF. 2003.

har företagen kontakt med en leverantör, som i sin tur anlitar en mängd underleverantörer, vilka i sin tur också använder sig av underleverantörer. De svenska skoimportörerna har ofta kontakt med agenter eller skoproducenter, men de har sällan kännedom om var lädret till deras skor garvas. Okunskapen om produktionskedjan är en faktor som försvårar arbetet med att miljöanpassa villkoren och produktionen. Scorett och Nilson group och till viss del även Eurosko, genom sin leverantör Novi, använder Business Social Compliance Initiatives (BSCI:s) uppförandekod och hänvisar till den gällande både miljökrav och kontroller.⁵⁰ BSCI är ett branschinitiativ, där vare sig fack, enskilda organisationer eller andra grupper, har möjlighet att påverka eller få insyn i arbetet och resultaten från kontrollerna. Det är ett initiativ som främst arbetar med sociala frågor och arbetsförhållanden i produktionen. I den uppförandekod som BSCI:s medlemmar använder finns enbart ett miljörelaterat, synnerligen självskrivet krav: beträffande avfall, kemikaliehantering och utsläpp måste leverantören minst följa landets lagstiftning.

ANWR

ANWR Norden AB, är en inköpsorganisation för skohandlare. Det är ett dotterbolag till det tyska företaget ANWR Schuh GmbH. I Sverige finns runt 80 skoföretag som är medlemmar i ANWR. Dessa representerar 135 skobutiker över hela Sverige.⁵¹

ANWR fungerar som en inköpsorganisation för medlemsföretagen och förmedlar medlemsföretagens beställningar till huvudkontoret i Tyskland, vilket i sin tur gör beställningarna hos tillverkarna. Medlemsföretagen får tillgång till olika skokollektioner, både ANWR:s egna varumärken och en rad andra. Bland ANWR:s egna skomärken finns Lino Moda och Sidewalk.

ANWR:s nordiske vd, Jan Persson, avböjde i juni 2009 att delta i en intervju om företagets miljöarbete efter några telefonsamtal och mailväxlingar under våren. Han förklarade sitt beslut med att det tyska moderföretaget kunde svara på frågor om miljökrav bättre, men inte heller från ANWR i Tyskland gick det att få några svar. Ytterligare en anledning som Jan Persson angav för att inte delta i undersökningen, var att han anser att ANWR som importföretag inte har något ansvar för hur skorna produceras.

ANWR deltog i Rena Kläders granskning *Hur skor vi oss* och de fakta som presenteras om ANWR i denna rapport kommer främst från den undersökningen, men en del uppgifter kommer även från företagets hemsida. På hemsidan finns ingen information om ANWR:s syn på vilket ansvar man har, inte heller om hur företaget kommunicerar med leverantörer, om det har någon uppförandekod, miljöpolicy eller andra styrande dokument gällande miljöfrågor. Företaget säljer inte några miljömärkta skor.

50 Läs mer: www.bsci.org

51 Rena Kläder. Hur skor vi oss?. www.renasklader.se. 2008

I intervjun till Rena kläders rapport uppgav Jan Persson att de har en mall för avtal med de leverantörer som producerar deras egna märken, med krav på att skorna inte får innehålla vissa farliga kemikalier. Dessutom ska leverantörerna garantera att de inte utnyttjar barn eller äventyrar barns hälsa i produktionen. Jan Persson sade vidare att han inte hade någon uppgift om var skorna tillverkas och att han ansåg att ANWR vare sig har möjlighet eller ansvar att påverka produktionen i övrigt.

Ecco

Ecco är ett danskt skoföretag som säljer skor i drygt 90 länder, både i egna butiker och i andra skoaffärer. Det svenska huvudkontoret finns i Varberg. Ecco tillverkar och säljer ungefär 17,5 miljoner par skor årligen. Skotillverkningen sker främst i egna fabriker i Indonesien, Thailand, Kina och Slovakien.

Sedan 1991 har Ecco haft egna garverier, där merparten av lädret till företagets skor produceras. Ungefär 90 procent av lädret kommer från dessa garverier, resten köps från externa leverantörer. Eccos garverier finns i Kina, Holland, Thailand och Indonesien. Företaget uppger att garverierna håller samma standard oavsett om de ligger i Europa eller Asien, och att dessa garverier använder ny teknik och nya metoder för att minska miljöpåverkan.

Allt läder är kromgarvat, vilket enligt Gerd Rahbek-Clemmensen, vice vd på Eccos juridiska avdelning, ger ett läder med bättre kvalitet än det vegetabiliskt garvade lädret. Enligt Gerd Rahbek-Clemmensen innebär inte heller kromgarvningen någon större miljöbelastning än den vegetabiliska garvningen. Ecco använder den så kallade SG-listan vilken innehåller gränsvärden för kemikalieinnehållet i läder, textilier och plaster.⁵² Ecco har dessutom lagt till gränsvärden för en del andra kemikalier som inte finns på SG-listan, men som företaget anser kan medföra risker. Alla Eccos egna garverier har vattenreningsanläggningar och enligt företaget lever dessa upp till samma standarder som vattenreningsanläggningar i Europa ska göra.

I kontakten med både de egna fabrikena och med externa leverantörer och underleverantörer använder sig Ecco av en uppförandekod med tio punkter. I de fall Ecco anlitar externa fabriker kommuniceras koden med slutleverantören, det vill säga med den fabrik där skorna tillverkas. Slutleverantören har ansvar för att uppförandekoden förs vidare i produktionsleden till underleverantörer och råvaruleverantörer, men företaget kontrollerar inte att så sker.

Eccos uppförandekod är formulerad så att den kan gälla både de egna fabrikena och leverantörernas fabriker. Den innehåller krav på mänskliga rättigheter, arbetsförhållanden, säkerhet och miljöförhållanden i produktionen. När det gäller miljöaspekterna ställer Ecco krav på resurssnåla processer och att utsläp-

52 SG är en förkortning för Schadstoff Geprüft, det vill säga testat för farliga ämnen. SG-listan är utvecklad av det tyska testinstitutet TÜV Produkt und Umwelt GmbH, www.tuv.com/de/energie_und_umwelt.html

pen och föroreningar ska förhindras. För innehållet i skorna hänvisas till kemikalierestriktionerna.

Efterlevnaden av kraven kontrolleras främst genom interna kontroller, både på de egna fabrikerna (däribland egna garverier) och hos de leverantörer som står för sluttillverkningen, dock ej hos underleverantörerna. De interna kontrollerna kompletteras med externa revisioner. De interna kontrollanterna är lokalanställd personal, utbildad av Ecco. Enligt Ecco ska kontrollerna präglas av partnerskap, öppenhet och lärande, vilket är en anledning till att företaget har valt att arbeta enbart med anmälda kontroller. Under kontrollerna fokuserar kontrollanterna på vattenreningsanläggningar, resursanvändning, arbetsförhållanden, kemikaliehantering, säkerhet och diskriminering.

Ecco har arbetat med miljöaspekterna av företagets produktion under många år. På deras hemsida finns värdefull information för konsumenter och andra intressenter gällande företagets värderingar och arbete och de olika styrdokument som Ecco arbetar efter. Däremot säljer inte Ecco några miljömärkta skor.

Eurosko

Eurosko är ett norskt skoföretag med verksamhet i Sverige. I koncernen ingår bland annat före detta Wedins och Skokanonen. I Sverige finns närmare 200 butiker som ingår i kedjan.

Närmare 70 procent av företagets skor produceras i Asien, främst i Kina men även i Vietnam, Indonesien, Kambodja och Indien. Merparten av lädret till Euroskos produkter är garvat i Pakistan, Indien och Brasilien.

Eurosko har dels direktkontakt med skoproducenterna i Kina, dock ej med garverierna, och använder också så kallade tradingbolag eller agenter för beställningarna. En stor del av inköpen sker via det tysk-schweiziska bolaget Novi. Novi är medlem i BSCI och Johan Storvik, marketing director på Eurosko, anser att Novi har kommit långt i sitt etikarbete.

Eurosko är medlem i norska Initiativ för Etisk Handel (IEH), ett resurscenter som ger stöd till företag i deras etikarbete. 2004 antog Eurosko en uppförandekod, som företaget använder gentemot sina leverantörer. I uppförandekoden finns en punkt som gäller miljöfrågor. Där står bland annat att närmiljön runt fabrikerna inte ska bli "omåttligt" (excessively) förstört av utsläppen, men företaget har ingen definition på vad de menar med detta och inte heller några konkretiseringar av hur produktionen ska gå till för att förhindra miljöförstöringen. Företaget uppger att de gör individuella utvärderingar av hur detta ska uppnås, beroende på vilken verksamhet som avses. I uppförandekoden står också att farliga kemikalier inte får slängas i naturen, att produktionen inte ska ske i konflikt med nationell lag eller internationella konventioner, att fabriken måste ha nödvändiga tillstånd för utsläpp och att leverantören så långt det är möjligt ska ta hänsyn till miljöaspekter i produktionen. Det finns också krav på att leverantörerna måste följa nationell

lagstiftning om innehållet av kemikalier i de färdiga skorna samt i produktionen. Eurosko har påbörjat ett arbete med att ta fram en lista över kemikalier som inte får finnas i produkterna och även en manual för säker kemikaliehantering för leverantörerna.

Johan Storvik säger att de arbetar med att få alla delar av koncernen att följa samma riktlinjer och ha likadana kontroller, men i nuläget lever inte alla kedjor upp till standarden på vare sig krav eller kontroller.

Eurosko lämnar uppförandekoden till slutleverantören, antingen direkt eller via tradingbolaget. Det är sedan slutleverantören som ska föra kraven vidare till underleverantörer och garverier. När det gäller de skor som köps in via Novi så gäller BSCI:s uppförandekod, och BSCI:s kontrollanter utför kontrollerna. När det gäller det övriga sortimentet så sker kontrollerna dels genom att inköparna gör vad Johan Storvik kallar en ”ockulär kontroll”. Under den besöker inköparna fabriken och bildar sig en uppfattning om hur kraven följs. Eurosko använder även externa auditörer för att identifiera risker eller avvikelser från uppförandekoden. Eurosko kontrollerar inte om kraven verkligen förs vidare till eller efterlevs av underleverantörer eller garverier.

Om missförhållanden upptäcks arbetar Eurosko tillsammans med leverantörerna och de externa auditörerna för att rätta till problemen.

Varken Eurosko eller den svenska Skokanonen har låtit publicera uppförandekoden eller annan relevant information om miljöarbetet på sina hemsidor. De har ingen egen produktion av miljömärkta skor och säger sig inte ha märkt någon efterfrågan på sådana, men i vissa av företaget butiker säljs miljöanpassade skor från andra producenter.

Nilson Group

Nilson group startades 1955 och är idag det största svenska skoföretaget. De har totalt 271 butiker i de skandinaviska länderna. I koncernen ingår Din Sko, Jerns, Skopunkten, Nilson och Radical Sports.

Nilson Group är det enda företaget i denna studie som har lämnat uppgifter om sina leverantörer och gett tillstånd för besök på ett garveri. Den absoluta merparten (85 procent) av företagets skor tillverkas i Kina och Vietnam. Enligt Malin Kemi, chef för inköpsutveckling, har företaget ännu inte börjat kartlägga var lädret till deras skor garvas, men hon tror att även lädertillverkningen sker i olika asiatiska länder. Hon säger att kartläggningen är en svår process eftersom produktionen präglas av långa leveranskedjor och lädret transporteras mellan olika garverier under tillverkningen.

Företaget är medlem i BSCI och använder deras uppförandekod. Kraven ställs gentemot företagets slutleverantörer, vilka i sin tur ska kommunicera dessa krav vidare till underleverantörer och råvaruleverantörer. I uppförandekoden finns en punkt som handlar om miljö och säkerhet, där det slås fast att leverantörerna

ska följa landets lagstiftning på området. Utöver detta har Nilson Group en lista med kemikalierestriktioner som gäller innehållet i skorna, samt restriktioner för användning av lösningsmedel i produktionen.

Uppförandekoden följs upp genom kontroller som BSCI genomför hos slutleverantörerna. Dessutom gör Nilson Group interna oannonserade eller förannonserade besök hos slutleverantörerna för uppföljning av uppförandekoden. Under dessa besök kontrolleras även att inte de begränsade kemikalierna används, samt att kemikalierna förvaras på ett säkert sätt. För att följa upp kemikalierestriktionerna görs stickprovskontroller på skorna. Däremot görs inga besök hos underleverantörer eller garverier för att kontrollera om kraven kommunicerats, och om de efterlevs. Malin Kemi säger att de har upptäckt en del felaktigheter genom åren. Hon tror också att de flesta av dessa avvikelser beror på okunskap hos leverantörerna, och efter en del samtal och gemensamt arbete för att ändra rutinerna brukar problemen minska. Enligt Malin Kemi har Nilson Group inte så mycket kunskap om vare sig hur eller var lädret i deras skor garvas.

På Nilson Groups hemsida finns information om hur man arbetar med miljöfrågor, under en övergripande rubrik som kallas "Vårt ansvar". Där nämns olika åtgärder som har vidtagits för att minska företagets miljöbelastning, bland annat genom rutiner för förpackningar och transporter. Det finns dock ingen information om åtgärder för att minska de negativa miljöeffekterna från produktionen på plats, men Nilson Group kommer under december 2009 publicera en hållbarhetsrapport där denna information kommer att finnas. På hemsidan finns även en kort text om hur man arbetar med leverantörerna, där det bland annat hänvisas till BSCI, men Nilson Group skriver också att en viktig del i arbetet är att kontrollera fabriker.

I Nilson Groups sortiment finns inga miljömärkta skor och Malin Kemi upplever inte att det finns någon efterfrågan på sådana.

Scorett

Scorett är ett av de snabbast växande skoföretagen i Sverige. Deras skor säljs i drygt 70 butiker runt om i Sverige. Butikerna drivs antingen i företagets egen regi eller som franchisebutiker. I koncernen ingår även en Vagabondbutik.

Det mesta av företagets utbud tillverkas i Europa. Ungefär 25 procent produceras i Asien, främst i Kina men till viss del även i Indien. Pernilla De Filippo, ansvarig för kvalitets och CSR-arbetet på Scorett, säger att de håller på och undersöker var garvningen sker – om lädret till de skor som produceras i Europa också garvas i Europa, och lädret till de skor som produceras i Asien också garvas i Asien.

Scorett började arbeta med miljö- och etikfrågor i produktionen efter att de granskats och fått hård kritik av Fair Trade Center 2006. Företaget hade då ingen uppförandekod och inte heller någon uppfattning om ett eventuellt ansvar

i produktionsleden. Nu har Scorett gått med i BSCI och använder sig av deras uppförandekod i kontakten med företagets slutleverantörer.

När arbetet med denna granskning påbörjades och intervjuerna genomfördes hade Scorett inte någon lista över kemikalierestriktioner, vare sig för innehållet i skorna eller för produktionen. Enligt Pernilla De Filippo har företaget under hösten 2009 färdigställt en lista över kemikalierestriktioner för innehållet i skorna. Pernilla de Filippo säger dock att man i dagsläget inte har några planer på att införa restriktioner gällande kemikalieanvändningen i produktionen.

De restriktioner som nu finns kontrolleras genom stickprover på produkterna. Scorett utför i nuläget inga egna kontroller av sina leverantörer, det görs av BSCI. Dessa kontroller sker enbart hos slutleverantörerna. Underleverantörerna, däribland garverierna, kontrolleras inte.

På Scoretts hemsida finns rubriken ”Ethic & Environment” och under denna finns dels BSCI:s uppförandekod, dels företagets miljö- och etikpolicy, där det bland annat står att Scorett ska prioritera leverantörer som strävar efter att minska miljöbelastningen. Det finns ingen information om hur företaget kontrollerar detta, inte heller om denna strävan omfattar underleverantörer och garverier. Scorett har vuxit snabbt, något som de själva anser kan vara en anledning till att företaget inte har hunnit så långt i arbetet med miljö- och etikfrågor.⁵³ Scorett har många leverantörer, vilka i sin tur anlitar en stor mängd underleverantörer. Det gör att produktionskedjan är svår att överblicka, och Pernilla De Filippo säger att det inom företaget ännu inte finns kunskap om och kontroll på alla led i produktionskedjan. Pernilla De Filippo anser att det är Scoretts ansvar hur situationen är på skofabrikerna och garverierna, men att arbetet med att förbättra villkoren i produktionen är en svår process som tar lång tid.

Scorett har ingen egen produktion av skor i miljömärkt läder, men planerar att under 2010 ta fram en serie skor i vegetabiliskt garvat läder. Dessutom har företaget nyligen börjat ta in stövlar i svenskproducerat ekologiskt läder från en annan skoproducent.⁵⁴ Till skillnad från de övriga intervjuade företagsrepresentanterna upplever Pernilla De Filippo att intresset från konsumenterna är stort när det gäller miljövänliga skor, och satsningen på att sälja skor märkta med EU-blomman är ett försök att möta denna efterfrågan.

Vagabond

Vagabond är ett svenskt familjeägt skoföretag med säte i Varberg. Företaget säljer ungefär två miljoner par skor i 30 olika länder. I slutet av 1960-talet grundades varumärket Vagabond, som då ingick i Nilson Group. 1993 grundades det självständiga företaget Vagabond.

Vagabond är ett av två företag i denna studie som inte vill medverka i någon

53 Rena Kläder. *Hur skor vi oss?*. www.renklader.se. 2008.

54 Stövlarna är av märket Ek of Sweden

formell intervju. Däremot lämnade företaget en del information i ett inledande samtal samt i mailväxling. Den informationen tillsammans med uppgifter från företagets hemsida, samt från Rena kläders rapport *Hur skor vi oss?*, ligger till grund för denna text.

På Vagabonds hemsida finns företagets uppförandekod och en kort text om hur det ser på sitt ansvar för att förbättra villkoren för alla inblandade i produktionen av deras skor.

Vagabonds skor säljs både i egna butiker och i andra kedjors butiker. Merparten av skorna produceras i Vietnam och Kina, men de garverier som tillverkar lädret finns till stor del i Indien, bland annat i städerna Chennai och Ambur. Vagabond har direktkontakt med slutleverantörerna, men inte med garverierna där lädret till skorna tillverkas.

Vagabond har, förutom en uppförandekod, kemikalierestriktioner gällande innehållet i skorna och även vissa restriktioner gällande kemikalieanvändningen i produktionen. Kemikalierestriktionerna följs upp genom regelbundna tester som företaget gör på skorna och på lädret som skorna ska produceras av. Vagabond gör egna kontroller av sina leverantörer, dels genom interna rapporter från fabriken och dels genom mer omfattande revisioner från huvudkontoret i Sverige.

Vagabond har gjort ett försök med skor i vegetabiliskt garvat läder, men enligt Mattias Svensson, produktionsansvarig på Vagabond, sålde inte dessa skor bra. Han säger dock att de inte har avslutat projektet, utan att de försöker använda kunskapen de har fått för att genomföra miljömässiga förbättringar över hela produktionen. De planerar att så småningom kunna erbjuda ekologiska alternativ.

Fältstudier

Som tidigare har nämnts har läder- och skoproduktionen koncentrerats allt mer till utvecklingsländer, där produktions- och lönekostnader är betydligt lägre än i de industrialiserade länderna. För många länder, såsom Kina, Vietnam, Pakistan, Bangladesh och Indien, ger produktionen av läder och skor värdefulla exportintäkter och arbetstillfällen och anses vara ett viktigt verktyg i kampen mot fattigdom. Samtidigt finns negativa miljömässiga och sociala effekter som snarare riskerar att fördjupa fattigdomen och försvåra för lokalbefolkningen.

För att ge en bild av hur situationen ser ut i och runt de garverier där lädret till svenska skor tillverkas kontaktades tre skofabriker, vars kontaktuppgifter SwedWatch hade fått av Nilson Group. En av dessa förmedlade kontakt med ett garveri i Pakistan, som besöktes i början av juli 2009. De två andra skotillverkarna kontaktade de garverier som de köpte läder från, men dessa nekade besök från utomstående. Det ena garveriet meddelade att det inte tog emot några besök som gällde miljöförhållanden i deras garveri. Den andra skofabriken uppgav att garveriet nekade till besök, med motiveringen:

”miljöförhållandena i garverier är inte bra. Vi arbetar för att nå de europeiska lagkraven. Alla övriga krav från köpare ger oss huvudvärk och är väldigt kostsamma. Därför vill vi inte ta emot besök från några andra än våra köpare, eftersom köparna förstår vår verklighet”.⁵⁵

Då det enbart gick att få tillstånd till besök hos ett av de garverier som används av de företag som ingår i studien, gjordes även en studie i Indien för att ge en allmän bild av produktionen i ett av världens största läderproducerande länder. Även om det inte gick att få några uppgifter om vilka garverier som används av företagen i denna studie uppger flera av dessa att de har delar av sko- och läderproduktionen förlagd till Indien. Studien från Indien visar hur effekterna från den exportinriktade läderindustrin påverkar närmiljön och lokalbefolkningen.

55 Översättning från mail.

Indien: miljöeffekter från garverinäringen i Ambur⁵⁶

I södra Indien, i delstaten Tamil Nadu, ligger ett av de områden som producerar och exporterar mest läder och läderprodukter i Indien; Ambur. Mer än hälften av allt läder och alla läderprodukter som Indien exporterar kommer härifrån. Varorna som produceras i Ambur transporteras till, och skeppas ut från, delstatens största stad, Chennai och beräknas utgöra ungefär 75 procent av all export därifrån.

Den indiska läderproduktionen har vuxit snabbt de senaste decennierna och läderprodukterna beräknas nu vara en av de viktigaste exportvarorna för landet. De senaste fem åren har exporten ökat med ungefär tolv procent årligen.⁵⁷ Både produktionen och exporten beräknas öka ytterligare under de närmaste åren.

Sveriges import av läder och lädervaror från Indien har också ökat de senaste fem åren, med drygt 18 procent, och Sverige är nu på femtondeplats av de viktigaste importörerna av läder och läderprodukter från Indien. Flera av de företag som ingår i denna studie uppger att deras skor och/eller läder tillverkas i de garveritöta områdena i delstaten Tamil Nadu, där Chennai och Ambur ligger. Några av de garverier som besöktes under denna fältstudie uppgav att de har svenska kunder, men ville inte namnge dessa.

⁵⁶ Data och uppgifter som presenteras i denna text är hämtade från den rapport som Dr. Madha Suresh skrev efter fältstudien, om inte annat anges.

⁵⁷ www.leatherindia.org, 12 oktober 2009.

I Ambur, det område utmed floden Palar där fältstudien genomfördes, har läderproduktionen varit en viktig näringsgren under 200 år. Sedan 1970-talet har garverierna övergått från vegetabilisk garvning till kromgarvning. Garverierna ligger tätt utmed floden Palars kanter.

Lagstiftningen som ska reglera utsläpp till och påverkan på vatten, luft och mark är omfattande. Det finns bland annat krav på att garverierna antingen ska vara anslutna till egna eller till gemensamma vattenreningsverk, där avloppsvattnet ska renas helt genom så kallade zero-discharge system. Tamil Nadu Pollution Control Board (TNPCB), den regionala miljömyndigheten, kontrollerar om fabriker följer lagarna gällande vattenrening och andra tillämpbara miljölagar. Enligt TNPCB har de inte ännu lyckats implementera kraven på "zero-discharge" utan fortfarande släpps avloppsvatten som endast är delvis renat ut i floden.

Ett medelstort garveri släpper ut ungefär tolv miljoner liter renat eller orenat avloppsvatten på ett år. Avloppsvattnet från garverierna samlas i bassänger innan det förs vidare till reningsverken. Flera av de garverier som besöktes under denna studie hade underdimensionerade bassänger, som regelbundet översvämmas med följden att avloppsvatten strömmar ut över mark och ner mot floden. Många gånger använder fabriksägarna närliggande fält för att konstruera bassänger där avloppsvattnet deponeras, och i vissa fall släpps det avloppsvatten som inte får plats rakt ut i floden. Avloppsvattnet från garverierna har olika innehåll beroende på vilka processer som utförts. Efter de första stegen, då hudarna bereds inför garvningen, består avloppsvattnet av biologiskt material från hudarna, lösliga proteiner, stora mängder salt och kalcium. I de följande stegen har avloppsvattnet ofta stora fluktuationer i pH, det har högt BOD, höga halter av lösta ämnen, ammoniak och andra kväveföreningar, svavelföreningar samt krom från garvningen och andra tungmetaller såsom arsenik och kadmium. Avloppsvattnet är ofta starkt färgat och luktar och smakar illa på grund av det höga svavelinnehållet. Det har dessutom höga halter av olja och fett från hudarna och från beredningen.

Ett av de problem som myndigheterna och industrin inte har löst är produktionen av slam i vattenreningsverken. Det är en restprodukt bestående av fast material och de ämnen som avloppsvattnet har renats från. Som en tumregel brukar anges att det bildas ungefär fyra kilo slam per tusen liter renat avloppsvatten. För ett normalstort garveri med kapacitet att tillverka ett ton läder per dag innebär det en slamproduktion mellan 150 och 200 kilo per dag. Det finns för närvarande ingen hållbar lösning på hur detta slam ska deponeras. Enligt TNPCB ska slammet deponeras på någon av ett par så kallade "säkra platser", men det fungerar inte i praktiken. I dagsläget läggs slammet i stora högar utmed flodkanterna. Innehållet i slammet sipprar ut i floden eller lakas ur högarna ner till grundvattnet.

Som en del av fältstudien togs vattenprover i floden utanför ett kluster av garverier. För resultat från dessa prover, se tabell 2. Det är en stor variation inom de olika parametrarna, därför anges provsvaren som ett spann mellan det lägsta och

det högsta värdet. De riktvärden som anges kommer från olika källor, vilka anges i fotnoter.

TABELL 2:

RESULTAT FRÅN VATTENPROVER I PALAR, SAMT RIKTVÄRDEN PÅ ANALYSERADE PARAMETRAR.

(BOD = Biological Oxygen Demand, COD = Chemical Oxygen Demand, TS = Total Solids, TDS = Total Dissolved Solids, EC = Electrical Conductivity).

PARAMETRAR	VATTENPROVER	RIKTVÄRDEN
BOD (mg/l)	800–10 000	Se fotnot ^A
COD (mg/l)	1 550–14 000	Se fotnot ^B
TS (mg/l)	10 000–25 000	500 ^C
TDS (mg/l)	7 500–16 000	2 000 ^D
EC (cmol _e kg ⁻¹)	23	3 ^E
Klorid (mg/l)	186	1 000 ^F
Sulfat (mg/l)	38	400 ^G
Krom III (mg/l)	30–150	i.u.

A. Det finns inga gränsvärden för BOD i Indien, men i Pakistan är gränsvärdet 80 mg/l.

B. Det finns inga gränsvärden för COD i Indien, men i Pakistan är gränsvärdet 150 mg/l.

C. De Zuane, J. *Handbook of drinking water quality. 2nd edition.* John Wiley & Sons. 1997.

D. Enligt de gränsvärden som är uppsatta i Indien för dricksvatten.

E. Enligt uppgift från rapport av dr Madha Suresh

F. Ibid

G. Ibid

Resultaten visar på höga föroreningar och är en indikation på att lagstiftningen kring utsläpp och vattenrening inte följs. Effekterna av utsläppen är tydliga. Det luktar illa från floden och från slamhögarna längs flodens kanter. Det är främst det höga innehållet av organiskt material från hudarna, och svavelföreningarna, som ger den dåliga lukten. Höga halter av kväve och fosfor bidrar till övergödning av vattendragen. De lösta ämnena gör vattnet grumligt och påverkar bland annat fisklivet i floden. De höga halterna av syrekrävande ämnen (BOD och COD) förbrukar syrenivåerna i vattnet, vilket också påverkar fiskar och andra vattenlevande organismer. Olja och fett från beredningen och från hudarna lägger sig som en hinna på vattenytan och minskar det naturliga upptaget av syre från atmosfären.

Grundvattnet påverkas av utsläppen genom att föroreningarna lakas ur slamhögarna och förs vidare till grundvattendepåerna. När floden översvämmas, eller när flodvattnet används för bevattning sprids föroreningarna till marken och vidare till grundvattendepåerna.

Jordbruket i Ambur har påverkats påtagligt av utsläppen från läderindustrin i området. De stora utsläppen av salt från garverierna har höjt salthalten i floden och i jorden. Salthalten mäts i termer av elektrisk konduktivitet, EC. Vatten med ett EC-värde under $1 \text{ cmol}_e \text{ kg}^{-1}$ anses vara bra för bevattning. Om värdet ligger mellan $1 \text{ cmol}_e \text{ kg}^{-1}$ och $3 \text{ cmol}_e \text{ kg}^{-1}$ påverkar det skördarna måttligt negativt. Vatten med ett värde över $3 \text{ cmol}_e \text{ kg}^{-1}$ kategoriseras som allvarligt påverkat och beräknas minska skördarna med hälften eller mer. Vattenproverna som togs i floden utanför garverierna till denna studie hade ett EC-värde på $23 \text{ cmol}_e \text{ kg}^{-1}$.

Ambur var tidigare ett område med goda förutsättningar för jordbruk, med bland annat odlingar av ris och sockerrör. Risskördarna har minskat stadigt sedan 1970-talet, då garverinäringen i Ambur började expandera.⁵⁸ Från sex ton per hektar 1970, minskade skörden till 3,7 ton per hektar 1980, för att nu ligga på ungefär 2,5 ton per hektar.⁵⁹ Allteftersom skördarna har minskat har bönderna gått över till att odla de mer tåliga kokospalmerna, men även dessa har börjat ge mindre skördar och nötter av sämre kvalitet. Effekterna av föroreningarna för befolkningen i området kan tydliggöras genom skillnaderna i böndernas utgifter och intäkter i förorenade respektive icke förorenade områden runt Ambur. Uppgifterna har samlats in för de tre vanligaste grödorna: ris, sockerrör och hirs, se tabell 3.

TABELL 3:

TABELL 3: UTGIFTER OCH INTÄKTER I RUPIES/ HEKTAR I FÖRORENADE RESPEKTIVE ICKE FÖRORENADE OMRÅDEN RUNT AMBUR.⁶⁰

GRÖDA	FÖRORENADE OMRÅDEN (medelvärde i rupies/hektar)	ICKE FÖRORENADE OMRÅDEN (medelvärde i rupies/hektar)
Ris: Utgifter	6 770	6 123,5
Ris: Intäkter	7 819,5	10 259
VINST	1 049,5	4 135,5
Sockerrör: Utgifter	9 628	8 493
Sockerrör: Intäkter	17 991	35 979
VINST	8 363	27 486
Hirs: Utgifter	1 728	1 580
Hirs: Intäkter	7 115	8 060
VINST	5 387	6 480

58 Jordbruksstatistik från www.tn.gov.in

59 Ibid

60 Uppgifterna inhämtade av Dr. Madha Suresh från lokal jordbruksstatistik.

Uppgifterna visar att totala vinsten per hektar är väsentligt lägre i de förorenade områdena än i de områden som är mindre påverkade av utsläppen från garverierna. Bönder som intervjuades under fältstudien berättade om minskade vinster och att det har blivit svårare att försörja en familj allteftersom garverierna har blivit fler i Ambur.

Resultaten från fältstudien i Indien, ger en generell bild av hur miljön och befolkningen påverkas av läderindustrin. I följande avsnitt, med resultat från besöket på ett av de garverier som används i Nilson Groups produktionskedja, ges en bild av effekterna av de svenska skoföretagens bristande krav och insyn i läderproduktionen.

Pakistan⁶¹

Läder spelar en viktig roll i Pakistans ekonomi och är landets näst största exportvara, efter textilier. Läderindustrin bidrar med sju procent av de totala exportintäkterna och ger direkt arbete till mer än 200 000 personer, indirekt till många fler. Garverierna ligger i städerna Karachi, Lahore, Sialkot och Kasur.

Vattendragen i de garveritäta områdena har högt BOD och stora mängder lösta ämnen. Garverierna bidrar med ungefär 15 procent av de totala föroreningarna utmed Karachis kust. Liksom runt floden Palar i Indien är även jordbruket i

61 Uppgifterna är hämtade från den rapport som sammanställdes av New Standards efter fältstudien, om inte annat anges.

Pakistan påverkat av utsläppen med minskade skördar och försämrad kvalitet på maten.⁶²

De negativa effekterna av läderindustrin har blivit tydligare allteftersom industrin har vuxit. För att minska miljöbelastningen har myndigheterna i högre grad börjat kräva att garverierna ska anslutas till vattenreningsverk. Samtidigt arbetar myndigheterna med att underlätta för läderindustrin genom att på olika sätt minska deras kostnader, och därigenom öka Pakistans konkurrenskraft gentemot andra läderproducerande länder.⁶³ Landets läderexport har inte ökat i enlighet med de prognoser industrin hade satt upp, och en förklaring är att både Indien och Kina producerar billigare läder.

Lädet som garvas i Pakistan exporteras ofta till andra länder där det används för tillverkning av skor och andra läderprodukter. Kina är ett av de länder som köper mycket läder från Pakistans garverier. Det garveri som besöktes för denna studie producerar läder till kinesiska skofabriker, varav en fabrik bland annat tillverkar skor till den svenska koncernen Nilson Group. Kontakten med garveriet förmedlades av den kinesiska skofabriken.

Garveriet ligger i ett av de områden där det finns många läderfabriker. Befolkningen i trakten är mycket fattig och har ofta ingen eller låg utbildning. Det har tidigare varit en jordbrukstrakt, men i takt med att läderindustrin har expanderat har jordbruket minskat. Det finns därför en stor befolkning som är tillgänglig för arbete och många av dem som arbetar i garverierna tillhör de fattigaste och lägsta kasterna.⁶⁴

Besöket på garveriet var planerat och ledningen hade föreslagit datum för Swed-Watches konsult. Trots det var ledningen oförberedd och föreslog konsulten att han skulle komma tillbaka en annan dag. De ville inte visa hela fabriken och kunde inte heller visa eller lämna ut all dokumentation som de hänvisade till under intervjun. Konsulten fick inte heller tillstånd att tala med några arbetare i fabriken, utan tog istället kontakt med dessa efter arbetet utanför fabriken. Arbetarna bad konsulten att inte informera arbetsgivaren om intervjuerna och de hade ingen kunskap om sina rättigheter.

Det mest anmärkningsvärda som framkom under besöket var att enligt den licens som fabriksledningen visade SwedWatches konsult har garveriet enbart tillstånd att tillverka produkter av färdigt läder, men får inte hantera råhudar och har därmed inte tillstånd att garva läder. Dessutom saknade garveriet vattenrening. Allt avlopp släpptes direkt ut i ett dike, vilket i sin tur sträcker sig genom ett område med odlingar och sedan utmynnar ut i den närliggande floden. Enligt

62 Shahruxh. *Environmental Impacts and Mitigation Costs Associated with cloth and leather Exports from Pakistan*. Sustainable Development Policy Institute. Islamabad. 2009.

63 Ibid

64 Ibid

fabriksledningen hade de fått dispens av myndigheterna för att under två år driva fabriken utan vattenrening, men kunde inte visa någon dokumentation som styrkte detta påstående.

När Nilson Group senare kontaktade garveriet skickade fabriksledningen andra dokument, bland annat ett tillstånd, enligt vilket de har tillstånd att garva läder. De skickade även ett dokument som styrker uppgifterna om att de har uppskov med vattenrening från myndigheterna, något som ändå inte förändrar det faktum att de släpper ut orenat vatten utanför fabriken.

Den konsult som besökte fabriken tog vattenprover nedströms, samt även jordprover i fälten utanför fabriken. Markproverna visade på en förhöjd salthalt i jorden, med ett EC-värde på 10,34 cmolekg⁻¹. Den höga salthalten i marken kan leda till kraftigt minskade skördar, något som också har observerats i området. Även vattenproverna visade på föroreningar, högst troligt en effekt av att fabriken inte hade någon vattenrening, se tabell 4 för resultat.

TABELL 4:

VATTENPROVER TAGNA UTANFÖR GARVERI I PAKISTAN, JÄMFÖRT MED RIKTVÄRDEN FRÅN PAKISTANS MILJÖMYNDIGHET .

(BOD = Biological Oxygen Demand, COD = Chemical Oxygen Demand, TDS = Total Dissolved Solids). ⁶⁵

	GARVERI	NATIONELLA RIKTVÄRDEN
pH (mg/l)	7,2	6–10
COD (mg/l)	309,1	150
BOD (mg/l)	89	80
TDS (mg/l)	1 846	3 600
Olja och fett (mg/l)	9,0	10
Klorid (mg/l)	694	1 000
Sulfider (mg/l)	29,6	1,0
Total toxic metals (mg/i)	15,3	2,0
Krom (mg/l)	14,9	1,0
Järn (mg/l)	33,4	8,0
Barium (mg/l)	45,5	1,5

Den lokalbefolkning som intervjuades hade ingen kunskap om utsläppen eller föroreningarna från garverierna, men berättade att vattnet som fanns på mindre

⁶⁵ Proverna analyserades på ett ISO 9001-certifierat, samt TUV certifierat laboratorium: Pakistan Council of Scientific & Industrial Research.

än 45 meters djup egentligen var otjänligt både som dricksvatten och för andra hushållsgöromål. De uppgav att det smakar salt, luktar illa och är grumligt och en av de intervjuade berättade att om vattnet står i en plåthink en dag färgas plåten i hinken röd. För att få ett vatten som var av tillräckligt bra kvalitet måste de komma ned under 60 meter, men ingen av de intervjuade kände till någon som hade råd att borra så djupa brunnar.

Fabriksledningen kunde inte svara på vilka kemikalier som används i produktionen och ville inte heller lämna ut några listor över vilka kemikalier de använder. Konsulten fick möjlighet att se delar av fabriken bland annat den plats mitt i fabriken där kemikalierna förvaras. Det fanns ingen säkerhetsutrustning på den plats där kemikalierna förvarades, och inga arbetare hade någon skyddsutrustning; inga handskar, inga gummistövlar, inga munskydd, ögonskydd eller annan typ av skydd. Under intervjuerna utanför garveriet berättade arbetarna att fabriksledningen inte försåg dem med någon skyddsutrustning. De var inte heller informerade om hur de skulle hantera kemikalierna eller vilka risker felaktig hantering innebär.

Fabriksledningen hade inte fått någon information om att den svenska kunden (Nilson Group) hade en uppförandekod, inte heller vilka krav på miljö, säkerhet och anställningsförhållanden som denna kod innebär. När de fick höra om kraven blev de snarast förvånade och, enligt konsulten, ”inte samarbetsvilliga”. De berättade också att det aldrig skedde några kontroller på garveriet gällande kundernas krav.

Malin Kemi på Nilson Group säger att de, när de fick information om missförhållandena, tog kontakt med garveriet för att få en klar bild över situationen.

”Vårt första steg är inte att säga upp samarbetet med leverantören. Vi inleder nu en process där vi går genom nödvändig dokumentation och talar med fabriksledningen. Om vi upptäcker några felaktigheter kommer vi att försöka rätta till dessa, i samarbete med fabriksledningen.”

Diskussion

Fältstudierna i Indien och Pakistan har visat på föroreningar i vattendrag och mark, utanför de undersökta garverierna. En konsekvens av föroreningarna för lokalbefolkningen är minskade skördar i jordbruket och svårigheter att få tag i rent vatten.

Exemplet från Pakistan visar effekterna av långa produktionskedjor där de svenska företagen inte har direktkontakt med underleverantörer och råvaru-producenter. De krav som Nilson Group ställer gentemot slutleverantören har inte kommunicerats vidare till garverierna. Fabriksledningen på det garveri som besöktes i Pakistan sade sig inte känna till några krav eller någon uppförandekod från de svenska köparna och uppgav också att ingen kontrollerade villkoren i deras produktion. Därmed har garveriet fortsatt produktionen med otillräckliga tillstånd, ingen vattenrening och avsaknad av skyddsutrustning för arbetarna.

Det går självfallet inte att dra några slutsatser om hur situationen är på de garverier som levererar läder till de andra företagens skofabriker genom att enbart titta på ett av Nilson Groups garverier. Dock, eftersom de andra undersökta företagens krav och rutiner oftast inte skiljer sig nämnvärt från Nilson Groups, och eftersom vattenproverna från fältstudierna i Indien och Pakistan visar på föroreningar och utsläpp runt fabrikerna, finns en farhåga att situationen är snarlik på flera av de garverier som verkar i områdena. De två tillfrågade garverierna, som nekade till besök när de fick höra att det handlade om miljörelaterade frågor, bekräftade i sina svar bilden av att det är en icke-transparent verksamhet som dras med allvarliga problem när det gäller miljöeffekterna från produktionen.

Nilson Group utmärker sig inte genom att ha lägre krav, sämre kontroll eller mindre kunskap om leverantörskedjan. De företag som ingår i denna studie har liknande krav och rutiner när det gäller hur de kommunicerar dessa, eller snarare brist på krav och brist på kommunikation och kontroll gentemot garverierna. Däremot skiljer sig Nilson Group genom att vilja vara transparent, vilket är en grundförutsättning för allt seriöst arbete och något som övriga företag i studien inte når upp till.

Företagen som har granskats i denna studie har inte några miljörelaterade krav riktade direkt till garverierna, förutom Ecco och till viss del även Vagabond. Inte heller har de någon direkt kontakt med garverierna eller utför några kontroller av dessa, med undantag för Ecco som till största delen har egna skofabriker och garverier, och Eurosko som har kontakt med de garverier som finns i Kina. De flesta företagen vet inte ens vilka garverier som anlitas av deras slutleverantörer eller var dessa garverier finns. ANWR har tidigare uppgett att de inte ens känner till var skorna produceras, och har alltså inte kontakt ens med slutleverantörerna, något som till viss del gäller även Eurosko som i hög grad använder sig av agenter och tradingbolag. Eftersom dessa företag dessutom har bristfällig kontroll, eller ingen alls, av sina slutleverantörer, och ingen kunskap om eller kontroll av

underleverantörer och garverier, så är det sannolikt större risk för missförhållanden i produktionen.

Majoriteten av företagen använder en uppförandekod med krav som främst gäller arbetsförhållanden samt en lista med kemikalierestriktioner gällande det slutliga innehållet i skorna. Kraven som appliceras på miljöeffekter från produktionen på plats sammanfattas ofta i en allmän formulering om att leverantörerna ska följa gällande lagstiftning i produktionslandet. Dessa krav riktas till slutleverantörerna, vilka i sin tur ska föra kraven vidare till underleverantörer och råvaruleverantörer såsom garverier. Det här systemet har sina brister, vilket dels har visat sig i exemplet med det besökta garveriet i Pakistan och dels i andra studier av tillverkningsindustri med flera led av leverantörer.⁶⁶ Det finns inga garantier för att kraven förs vidare nedåt i leden och eftersom det inte heller görs några kontroller av underleverantörerna så följs inte implementeringen upp.

Det finns olika uppfattningar om hur långt ner i produktionskedjan företagens ansvar sträcker sig. ANWR utmärker sig genom att det inte anser att företaget har något ansvar för villkoren i produktionen. Inom Scorett däremot, finns uppfattningen att företaget har ansvar för villkoren i hela produktionskedjan.

Leverantörsarbetet måste stärkas

Tidigare i rapporten togs ett antal internationella överenskommelser upp, dels principer från Riokonferensen och dels OECD-ländernas riktlinjer för multinationella företag. Riktlinjerna är visserligen frivilliga men staterna uppmanar företagen att följa dem. Enligt riktlinjerna ska företagen utveckla och tillhandahålla produkter och tjänster som är utan olämplig miljöpåverkan och som inte förbrukar stora mängder naturresurser. De ska även upprätta mätbara mål och ha regelbunden övervakning. Dessutom ska de utvärdera förutsebara miljömässiga följderna av företagets processer, varor och tjänster under hela deras livscykel.

Inget av företagen, med undantag av Ecco i vissa situationer, kan sägas ha mätbara mål eller regelbunden kontroll. Inte heller har de ett livscykelperspektiv när det gäller miljöeffekterna av deras produkter. De intervjuade företagsrepresentanterna från Nilson Group och Scorett har sagt att de har en lång väg att gå och att de precis har börjat arbeta med frågorna. I den processen skulle de kunna luta sig mot två av de principer som slogs fast under Riokonferensen.

En av de internationella rättsprinciper som är rimlig att skoföretagen applicerar är substitutionsprincipen, vilken innebär att farliga kemikalier ska ersättas med mindre farliga kemikalier. För att komma åt den miljöbelastning som sker i produktionslandet måste bruket av kemikalier i produktionen minska. Det finns riktlinjer, så kallade *Best Available Techniques*, och kriterier för miljömärkt läder, för att få en mer miljöanpassad produktion.

66 Läs exempelvis *Den blinda klädimporten*, SwedWatch 2008. www.swedwatch.org

En annan av de principer som nämns ovan (och slogs fast inom OECD redan i början av 1970-talet och sedermera under Riokonferensen) är principen om att "förorenaren betalar". Om denna omsätts i praktiken ska kostnaderna för de skador som föroreningarna orsakar bäras av dem som har skapat dem. Den principen följs inte idag på många av de platser där problemen är som störst. Kostnaderna, i form av exempelvis minskade skördar i jordbruket, bärs vare sig av industrin, av de utländska köparna eller av konsumenterna. Det finns dock exempel från Indien där industrin har blivit ålagd att ersätta bönder för förlorade skördar, men processen har då varit utdragen och ersättningen låg. Ett sätt för utländska köpare att bära kostnaderna för föroreningar, eller indirekt att betala för att föroreningarna uteblir, vore att premiera de garverier som har vattenrening och tillämpar mer miljöanpassade metoder, och betala mer för deras produkter eller utlova långsiktiga kontrakt. En grundförutsättning för att få till stånd en förändring av produktionsvillkoren är att producenterna i Syd får ekonomiska förutsättningar att investera i teknik och utveckla metoder för att miljöanpassa verksamheten.

Ett av de viktiga första stegen som företagen bör ta är att ha tydligare krav gällande hur miljöpåverkan från produktionen ska minska. Det räcker inte att hänvisa till att leverantörerna ska följa landets lagstiftning så länge det inte kontrolleras om den följs. Det blir tydligt i exemplet från Pakistan, där garveriet inte följde regelverket gällande arbetarnas säkerhet och vattenrening eller ens hade nödvändiga tillstånd för produktionen.

Kemikalierestriktionerna bör också gälla för produktionen, inte enbart innehållet i skorna. Vagabond har en lista över de förbjudna kemikalier som inte får användas i produktionen. De andra företagen hänvisar till att den lokala lagstiftningen ska gälla, men som nämnts tidigare så kontrollerar inte företagen om denna följs. De undersökta företagen har nått olika långt i miljöarbetet. Ecco är så långt studien visare det företag som har arbetat längst med frågorna och har tydligast mål. ANWR tycks vara det företag som har lagt minst kraft på att formulera mål eller upprätta en struktur kring arbetet med leverantörerna, men även de andra företagen har långt kvar i arbetet med dessa frågor. ANWR sticker också ut i undersökningen som det enda företag som inte anser att de har ett ansvar för förhållandena i produktionen.

Det varierar också hur mycket, och vilken, information företagen lämnar till utomstående och till konsumenter, exempelvis genom att delta i intervjuer och att publicera information. Vare sig Eurosko eller ANWR har någon information på sina hemsidor om hur de arbetar med miljöfrågor. Det är dessutom anmärkningsvärt att två företag, Vagabond och ANWR, väljer att inte svara på frågor gällande sitt miljöarbete. Informationsspridning är en viktig del i arbetet med att ge konsumenterna kunskap om vilka miljöeffekter sko- och läderproduktionen har. Med den kunskapen kan sedan konsumenterna göra medvetna val och därmed öka efterfrågan på miljömärkta läderskor, något som också skulle kunna driva på företagen att börja arbeta mer aktivt med att minska miljöeffekterna av produktionen i stort.

Rekommendationer till företagen

1. Anta och kommunicera relevanta, tydliga och starka miljökrav till alla led i produktionskedjan. Utveckla dessa krav i samarbete med oberoende expertis. Ambitionsnivån bör vara att omgående erbjuda en del av sortimentet miljömärkt för att på sikt nå 100 procent miljömärkt.
2. Ta fram rutiner och metoder för att säkerställa att kraven åtföljs genom hela produktionskedjan. Oannonserade och oberoende kontroller, med deltagande av platskunnigt folk bör vara en del av dessa rutiner.
3. Ta fram och ställ relevanta och tydliga miljö- och hälsokrav på kemikaliesidan och fasa ut farliga kemikalier.
4. Förutom kemikaliekrav bör skarpare krav ställas på åtminstone energiförbrukning, klimatpåverkan, vattenanvändning och rening av avloppsvattnet.
5. De svenska företagen bör skyndsamt genomföra en fullständig inventering av sina leverantörer och underleverantörer. Man bör gå igenom kemikalieanvändning, avloppsrening, klimatpåverkan, vattenförbrukning och övriga miljörelaterade faktorer av betydelse.
6. Utifrån inventeringen bör en åtgärdsplan med konkreta åtgärder och tidplaner genomföras för att ställa om till en mer miljöanpassad produktion.
7. I de fall då fabriker inte har ekonomiska resurser för att investera i bättre teknik, avloppsrening eller mindre farliga kemikalier med mera, bör de svenska företagen bidra ekonomiskt, till exempel genom att betala mer för varorna eller utlova långsiktiga kontrakt.
8. Miljöstatusen gentemot de antagna miljökraven bör kontrolleras vid val av leverantörer. Miljöhänsynen hos leverantören och dess underleverantörer ska vara ett avgörande skäl vid valet av leverantör.
9. Säkerställ att de anställda hos leverantörer och underleverantörer informeras och utbildas gällande de miljökrav som ställs. Kontrollera att kraven efterlevs genom både annonserade och oannonserade inspektioner.
10. Företag bör erbjuda sådan öppenhet att frivilligorganisationer (lokala eller internationella) och andra intresserade har möjlighet att göra oberoende utvärderingar av hur arbetet framskrider.

Referenser

De Zuane, J. *Handbook of drinking water quality*. 2nd edition. John Wiley & Sons. 1997.

EU-kommissionen. *Reference Document on Best Available Techniques for the Tanning of Hides and Skins, BREF*. 2003.

Kemikalieinspektionen. *Kemikalier i skor*. 2001. www.kemi.se

Khan et al. *Environmental impacts and mitigation costs associated with cloth and leather exports from Pakistan*. *Environment and Development Economics* (2001), 6:3:383-403 Cambridge University Press. 2001.

Kürsat Özdilli, Halim Issever, Bedia Ayhan Özyildirim, Bilge Hapçioğlu, Nurhan Ince, Haluk Ince, Yildiz Yegenoglu, Serdar Susever, Mustafa Erelel, Erol Isik and Gündüz Gedikoglu. *Biological Hazards in Tannery Workers*. *Indoor and Built Environment* 2007; 16:349. 2007.

Länsstyrelsen i Stockholm. *Förorenade områden. Inventering av textilindustrier och garverier i Stockholms län*. Rapport 2006:15. 2006.

Mikoczy, Z. *Cancer risks in the Swedish leather tanning industry*. *Occup Environ Med* 2005;62:461-464. 2005.

Naturskyddsföreningen. *Bad shoes stink*. 2009. www.naturskyddsforeningen.se

Naturskyddsföreningen. *Flopp för plastskor*, Naturskyddsföreningen. 2009. www.naturskyddsforeningen.se

Naturskyddsföreningen. *Handdukar med ett smutsigt förflutet*. 2007. www.naturskyddsforeningen.se

Rastogi SK, Pandey A, Tripathi S. *Occupational health risks among the workers employed in leather tanneries at Kanpur*. *Indian J Occup Environ Med* 2008;12:132-5. 2008.

Rena Kläder. *Hur skor vi oss?*. 2008. www.renaker.se

Shahrukh, *Environmental Impacts and Mitigation Costs Associated with cloth and leather Exports from Pakistan*. 2009. Sustainable Development Policy Institute. Islamabad.

United Nations Industrial Development Organization. *Pollutants in tannery effluents*. 2000.

Weddig, E. *Evaluation of Swedish Textile Importers' Environmental Requirements on Textile Manufacturers in Tamil Nadu, South India*. Göteborgs universitet. 2006.

Elektroniska källor

SCB, www.scb.se,

Svensk Handel Stil, www.svenskhandel.se

Food and Agriculture Organization, FAO. Economic and Social development Department. www.fao.org

www.kanpurbds.fibre2fashion.com 1 juli 2009. En plattform för indiska läder- och textilindustrin.

www.global-production.com 8 oktober 2009. Ett Schweiziskt konsultbolag, specialiserat på rådgivning och forskning om handel och utvecklingsländer.

www.factbook.net

www.eco-label.com

www.leatherindia.org, 12 oktober 2009. Ett icke-vinstdrivande företag som arbetar med att stödja exportinriktade läderföretag i Indien.

Företagens kontaktpersoner

Malin Kemi, Nilson Group

Pernilla de Filippo, Scorett

Gerd Rahbek-Clemmensen

Johan Storvik, Eurosko

Mattias Svensson, Vagabond

Jan Persson, ANWR

Denna skrift har publicerats med ekonomiskt stöd från Sida, som dock ej medverkat vid utformningen och ej heller tar ställning till skriftens innehåll.

Tidigare publicerade rapporter

31. Reviewing Santa's Workshop (2009)
30. Vägar till ett bättre arbetsliv (2009).
29. Oädel handel: En rapport om import av tropiskt trä (2009).
28. Out of Control: E-waste trade flows from the EU to developing countries (2009)
27. En brännande fråga: Hur hållbar är den etanol som importeras till Sverige? (2009)
26. En exkluderande resa: En granskning av turismens effekter i Thailand och Brasilien (2008)
25. Ett kaffe som märks: Vilka effekter har certifieringar för kaffeodlare i Guatemala och Brasilien? (2008)
24. Illegal Ground: Assa Abloy's business in occupied Palestinian territory (2008)
23. Den blinda klädimporten: Miljöeffekter från produktionen av kläder som importeras till Sverige (2008)
22. Silenced to Deliver: Mobile phone manufacturing in China and the Philippines (2008)
21. Utveckling på vems villkor? Skanskas verksamhet i ecuadorianska Amazonas (2008)
20. Risky Business. The Lundin Group's involvement in the Tenke Fungurume Mining project in the Democratic Republic of Congo (2008)
19. Improving Working Conditions at Chinese Natural Stone Companies (2008)
18. Powering the Mobile World. Cobalt production for batteries in the DR Congo and Zambia (2007)
17. Svenska textilier – ren vinst, smutsig produktion. En rapport om miljöeffekterna från produktionen av hemtextilier (2007)
16. Vita rockar och vassa saxar. En rapport om landstingens brist på etiska inköp (2007)
15. Bristande miljö – och etikkontroll. En rapport om Clas Ohlsons och Biltemas inköp (2006)
14. Arbetarnas situation på varven i Kina (2006)
13. Sandvik och Freeport – Två företag i konflikten om Papua (2006)
12. Chokladens mörka hemlighet. En rapport om arbetsvillkoren på kakaoodlingarna i Västafrika (2006)
11. The Price of Oil. Nordic participation in environmental violations in Oil and Gas development on Sakhalin in Russia (2006)
10. Kaffe från Brasilien — en bitter smak av orättvisa (2005)
9. Expansion i låglöneländer med etiska risker – Assa Abloy i Rumänien och Mexiko (2005)
8. Lång väg till självklara rättigheter – Trelleborgs försök att hindra bildandet av en fackförening på Sri Lanka (2005)
7. En vara bland andra? – en rapport om migrantarbetarnas situation och svenska företag i Saudiarabien (2005)
6. Handelskung med bristande etik – en rapport om Clas Ohlsons inköp i Kina (2005)
5. Swedish pulp in Brazil – The case of Veracel (2005)
4. Människor och miljö i fruktindustrin – två fallstudier från Chile och Sydafrika (2005)
3. Billig, snabb och lydig – en rapport om kinesiska leksaksarbetare och företagets ansvar (2004)
2. Svensk handel med Burma (2004)
1. Fallstudie om pappersmasseproduktion i Indonesien (2003)

Rapporterna kan laddas ned på www.swedwatch.org

SwedWatch är en religiöst och partipolitiskt obunden frivilligorganisation, som granskar svenska företags handel med och verksamhet i utvecklingsländer.

Kontakta SwedWatch:
+46(0)8-602 89 50
eller info@swedwatch.org

www.swedwatch.org